

اثبات وجود خدا نزد متکلمان و فلاسفه و انعکاس این دیدگاه در معماری مساجد (مسجد کبود تبریز)

چکیده

اختلاف فلسفه و کلام در این است که فلسفه وجود و زندگی دنیا و آخرت را دربر می‌گیرد؛ در حالی که علم کلام به اعتقادات دینی می‌پردازد، همان‌طور که فلسفه به جست‌وجوی حقیقت می‌پردازد، خواه این حقیقت دینی باشد یا غیردینی، و علم کلام به جست‌وجوی الوهیت، نبوت و سمعیات می‌پردازد؛ پس علم کلام به دنبال حقایق دینی است. سپس در این تحقیق به شواهدی که متکلمان و فیلسوفان ذکر کرده‌اند پرداخته‌ایم. آنجا که علمای الهیات بر اثبات وجود خداوند متعال اتفاق نظر دارند؛ برخی از آن‌ها به دلایل نقل شده از قرآن و سنت بر اثبات وجود خداوند تکیه کرده و آن را نقطه شروع اصلی قرار می‌دهند، اما برخی دیگر بر دلایل عقلی تکیه می‌کنند و برخی هم در کنار این دو دلیل اصلی، به دلایل دیگری مانند دلیل فطرت استناد می‌کنند؛ زیرا در میان عقلا در خصوص وجود مدبر و خالق هستی اختلافی نیست و همه آن را قبول دارند، چراکه مردم بر شناخت خالق آفریده شده‌اند و یکی دیگر از دلایلی که عقلا به آن استناد می‌کنند دلیل التسلیم جدلی است، آنجا که متکلمان این دلیل را برای محکوم کردن مخالفینشان بعد از آنکه در مقابلشان چنین وانمود می‌کنند که تمام دلایل آنان را پذیرفته‌اند به کار می‌گیرند. دلایل فلاسفه دلیل حدوث است؛ این یکی از دلایل مشترک متکلمان و فیلسوفان می‌باشد که هر یک برای اثبات وجود خالق به این دلیل تمسک می‌کنند، با این تفاوت که هر یک از آن‌ها راه خاص خود را برای اثبات وجود خداوند متعال در پیش می‌گیرند. فلاسفه و متکلمان در اثبات وجود خالق عقیده مشترکی دارند اما ابزار و روش‌های متفاوتی برای این اثبات دارند. وحدانیت و وجود الهی به طرز آشکار در معماری اسلامی نیز نمود یافته است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی شواهد وجود خداوند متعال در میان علمای علم کلام و فیلسوفان.
۲. بررسی اعتقادات مشترک بین فلاسفه و متکلمان برای اثبات وجود خداوند و انعکاس آن در معماری مسجد کبود تبریز.

سوالات پژوهش:

۱. دلایل بررسی شواهد وجود خداوند متعال در میان علمای علم کلام و فیلسوفان چیست؟
۲. وجود خداوند در معماری مسجد کبود تبریز چه بازتابی یافته است؟

کلیدواژه‌ها: متکلمان، فلاسفه، وجود خداوند، مسجد کبود تبریز.

مقدمه

ستایش خداوندی را که پروردگار جهانیان است و درود و سلام خداوند بر خاتم انبیا و رسولان محمد صلی الله علیه و آله و سلم تا روز قیامت. اما بعد اثبات یا انکار وجود خداوند متعال یکی از مسائل پیچیده‌ای است که همواره بسیاری از ذهن‌ها و فهم‌ها در آن به بیراهه رفته‌اند و پای بسیاری در آن لغزیده است؛ این مسئله با آغاز پیدایش انسان و خلقت او، پدیدار گشته است. انسان مکلف به عبادت برای پروردگارش است و خداوند انسان و جنیان را نیافرید مگر برای عبادت و آشنایی با صفات و یگانگی خویش، و انسان این دو را [یعنی عبادت و اعتراف به صفات و یگانگی خداوند] حاصل نخواهد کرد مگر بعد از اعتراف به وجود خداوند؛ بنابراین عقل و خرد را به آنان بخشید و آنان را در خشکی و دریا بر همه موجودات گرامی داشت و به آنان امر نمود که عقل خویش را در جست‌وجوی حقایق پنهان و دفع شبهات انحرافی و دفع تضاد عقل با نقل به‌کار گیرند تا زمام امور را به آنان بسپارد و آنچه را که پنهان است بر آنان آشکار سازد. براین‌اساس، روشن گردید که یکی از آشکارترین و روشن‌ترین حقایق در اذهان و فهم‌ها، حقیقت وجود خداوند سبحان است. این حقیقت بزرگی است که در طول زمان و مکان اعلام می‌کند که معبودی حقیقی جز خالق جهان و پدیدآورنده خلقت و انسان‌ها وجود ندارد. عقل‌های سلیم در اعتراف به وجود خداوند متعال اتفاق کرده‌اند، هرچند که بعضی به ناحق و ظالمانه آن را انکار کنند، چراکه وجود خداوند آشکار و روشن است و تحت تأثیر شبهات و اوهام قرار نمی‌گیرد و در موقعیتی است که شبهه به آن راه نمی‌یابد. چگونه یک انسان عاقل وجود خدا را انکار می‌کند؛ درحالی‌که در همه چیز نشانه‌های روشنی وجود دارد که بر وجود خداوند دلالت می‌کند و اینکه تنها او خالق هستی است. به همین دلیل، شواهد زیاد و متنوعی بر وجود خدای متعال وجود دارد که می‌توان از وجدان انسان و خلقتی که بر آن آفریده شده شروع نمود؛ سپس با همه ذرات عالم هستی اعم از بالا و پایین بر وجود و یگانگی او استدلال کرد، همگان تصدیق می‌کنند و گواهی می‌دهند که خالق و فرمانروای هستی و همه موجودات زنده و غیرزنده در زمین و آسمان و کوه‌ها و دریا‌هایی که در آن هست، خداوند یکتا است.

وقتی در آیات قرآن می‌اندیشیم، می‌بینیم که در اکثر آیات آن از دلایلی بر وجود خداوند سخن گفته شده است و همچنین در علم کلام متکلمان به ادله بسیاری در اثبات وجود خداوند دست زده‌اند و در علم فلسفه نیز فیلسوفان به‌ویژه فلاسفه مسلمان کوشیده‌اند تا وجود خالق اعظم را با شواهدی اثبات کنند که در این تحقیق به آن خواهیم پرداخت. اهمیت تحقیق در این موضوع در مهم‌بودن اثبات وجود خداوند متعال نهفته است، به‌ویژه از طریق علم کلام و فلسفه و ارائه تصویری روشن از این دو رویکرد در ادله اثبات وجود خداوند متعال از طریق شواهد روشن و براهین قاطع متکلمان و فلاسفه شناخته می‌شود. مسئله وجود خداوند متعال یکی از مسائل مهم برای همه مردم است، بنابراین در میان متخصصان الهیات و فیلسوفان علاقه زیادی به این موضوع می‌یابیم، و می‌بینیم که در تألیفاتشان به دلایل زیادی بر وجود خداوند قادر دست یافته‌اند. پژوهش حاضر باهدف گردآوری و بررسی شواهد وجود خداوند متعال در میان علمای علم کلام و فیلسوفان انجام شده است. برای دستیابی به اهداف پژوهش و پرداختن به مسئله تحقیق به‌صورت عینی و آکادمیک، از رویکرد قیاسی تحلیلی برای استخراج شواهد وجود خداوند متعال و از رویکرد تطبیقی برای مقایسه مسلک علم کلام و فلسفه در موضوع استفاده شده است.

نتیجه‌گیری

در پایان این تحقیق به مهم‌ترین نتایج زیر رسیدم:

۱- علامه ایچی در کتاب المواقف علم کلام را علمی تعریف کرده است که با ارائه دلایل و دفع شبهه می‌توان عقاید دینی را اثبات کرد پس علم کلام با استفاده از شواهد عقلی و نقلی به بررسی مسائل اصولی برای متقاعدکردن اهل استدلال و لجاج از آنچه می‌دانند، می‌پردازد.

۲- واژه فلسفه از دو کلمه یونانی (philo-sophia) گرفته شده است که در زبان عربی به معنای حکمت است، دو کلمه مرکب (philo-sophia) به معنای عاشق حکمت است، فلسفه دو قسمت نظری و عملی دارد، اما بخش نظری خودش دو قسمت دارد: قسمت اول: الهی و طبیعی است، و بخش عملی به سه نوع تقسیم می‌شود:

نوع اول: خطمشی و سیاست خویشتن‌داری است که آن را علم اخلاق می‌گویند. نوع دوم: سیاست خانه‌داری و مدیریت خانواده که معروف به سیاست خانه‌داری است و نوع سوم: سیاست شهر می‌دانند.

۳- بین کلام و فلسفه تفاوت‌های آشکاری وجود دارد. آنجاکه علم کلام تولد یافته و جدا شده از علم فلسفه است، پس فلسفه سابق بر علم کلام است و کلام در درجه بعد از آن قرار دارد. فلسفه و کلام در مواردی با هم فرق دارند و در مواردی با هم متحد هستند؛ پس بین این دو رابطه عموم و خصوص من وجه وجود دارد، هر دو مبتنی بر استدلال، مناظره و جدال هستند، هر دوی آن‌ها عقل را حکم قرار می‌دهند و آن را به منبع اصلی دستیابی به حقایق و نتایج تبدیل می‌کنند. اما اختلاف فلسفه و کلام در این است که فلسفه وجود و زندگی دنیا و آخرت را دربر می‌گیرد، درحالی‌که علم کلام به اعتقادات دینی می‌پردازد، همان‌طور که فلسفه به جستجوی حقیقت می‌پردازد، خواه این حقیقت دینی باشد یا غیردینی، و علم کلام به جستجوی الوهیت، نبوت و سمعیات می‌پردازد، پس علم کلام به دنبال حقایق دینی است.

۴ - دانشمندان علم کلام بر اثبات وجود خداوند سبحان اتفاق نظر دارند، هرچند که در روش این اثبات اختلاف داشته باشند، برخی از آنان به آنچه از قرآن و سنت نقل شده است استناد می‌کنند و آن‌ها را مبدأ اولیه برای اثبات وجود خداوند متعال قرار می‌دهند و برخی از آن‌ها به عقل تکیه می‌کنند و برخی دیگر راه‌های دیگری را در پیش می‌گیرند.

۵- از جمله مهم‌ترین ادله‌ای که علمای علم کلام در اثبات وجود خداوند سبحان به آن استدلال کرده‌اند عبارت‌اند از: دلیل نقلی، دلیل عقلی، دلیل تسلیم جدلی، دلیل العنایة. اختراع، دلیل فطرت.

۶ - یکی از ادله‌ای که فلاسفه بر وجود خداوند - سبحان - به آن استدلال کرده‌اند، دلیل امکان و وجوب است و آن از ادله مهمی است که به آن تمسک کرده‌اند و یکی دیگر از این ادله دلیل حدوث است که یکی از ادله مشترک متکلمان و فلاسفه می‌باشد و آن‌ها در هدف مشترک‌اند که اثبات وجود خالق است. جز اینکه هر یک از آن‌ها راه خاص خود را برای اثبات وجود خداوند متعال دارند.

۷. در مسجد کبود تبریز، سازه کلی بنا، تزئینات درونی مانند رنگ آبی، نقوش منظم گیاهی و هندسی، کتیبه‌های قرآنی یادآور توحید و یگانگی خداوند است.

منابع و مأخذ:

- ابن الحنبلي، ناصح الدين، عبدالرحمن بن نجم بن عبد الوهاب الجزري، (ت: ٦٣٤هـ). (١٤١٠). استخراج الجدل من القرآن الكريم، تح: زاهر بن عواض الألمعي، چاپ دوم، بيروت: چاپخانه الفرزدق التجارية.
- ابن القيم، أبو عبدالله محمد بن أبي بكر بن أيوب الجوزية (ت: ٧٥١هـ). (١٤٢٣). مفتاح دار السعادة و منشور ولاية العلم والإرادة، تح/ عبد الرحمن بن حسن بن قائد، مكة المكرمة: دار عالم الفوائد.
- ابن الوزير، عز الدين اليمنى، محمد بن إبراهيم بن علي بن المرتضى بن المفضل الحسنى القاسمى، (ت: ٨٤٠هـ). (١٩٨٧). إيثار الحق على الخلق فى رد الخلافات إلى المذهب الحق من أصول التوحيد، چاپ دوم، بيروت: دار الكتب العلمية.
- ابن بطّة العكبرى، أبو عبدالله عبيد الله بن محمد بن محمد بن حمدان (ت: ٣٨٧هـ). (١٩٩٤). الإبانة الكبرى، تح/ رضا بن نعيان معطى، چاپ دوم، الرياض: دار الراجحة للنشر والتوزيع.
- ابن حجر، أحمد بن علي، أبو الفضل العسقلانى. (١٣٧٩). فتح البارى شرح صحيح البخارى. بيروت: دار المعرفة.
- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد بن محمد (بى تا). مقدمة ابن خلدون، المكتبة الشاملة. بى جا: بى نا.
- ابن رشد، أبو الوليد محمد بن أحمد بن محمد. (١٩٨٨م). الكشف عن مناهج الأدلة فى عقائد الملة. بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية.
- ابن عاشور، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر التونسى. (ت: ١٣٩٣هـ). التحرير والتنوير، تونس: لدار التونسية للنشر.
- ابن عبدالبر، أبو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عاصم النمرى القرطبى. (ت: ٤٦٣هـ). (١٤١٤ق). جامع بيان العلم وفضله، تح: أبى الأشبال الزهيرى، الرياض: دار ابن الجوزى.
- ابن كمونه، سعيد بن منصور. (ت: ٦٨٣هـ). (١٤٠٣ق). الجديد فى الحكمة، تح/ حميد مرعيد الكبيسى، مطبعة جامعة بغداد: بغداد.
- أبو السعود، العمادى محمد بن محمد بن مصطفى. (ت: ٩٨٢هـ). (بى تا). تفسير أبى السعود = إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم، بيروت: دار إحياء التراث العربى.
- أحمد بن حنبل، أبو عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيبانى (ت: ٢٤١هـ). (١٤١٩). مسند أحمد بن حنبل، تح/ السيد أبو المعاطى النورى. بيروت: عالم الكتب.
- الأوسى، شهاب الدين، شهاب الدين محمود بن عبدالله الحسينى (ت: ١٢٧٠هـ). (١٤١٥). المحقق: على عبدالبارى عطية، روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم و السبع المثانى، بيروت: دار الكتب العلمية.
- الإيجى، عضد الدين عبدالرحمن بن أحمد. (١٩٩٧). كتاب المواقف، تح/ عبدالرحمن عميرة. بيروت: دار الجليل.
- البقاعى، برهان الدين، إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط بن علي بن أبى بكر البقاعى (ت: ٨٨٥هـ). (بى تا). نظم الدرر فى تناسب الآيات والسور، القاهرة: دار الكتاب الإسلامى،
- البيهقى، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي. (١٣٤٤). السنن الكبرى وفى ذيله الجوهر النقى، نشر مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة فى الهند ببلده حيدرآباد.

التفتازانى، سعدالدين. (١٤٠١). شرح المقاصد فى علم الكلام. باكستان: دار المعارف النعمانية.

التهاونى، محمدبن على ابن القاضى محمد حامد الفاروقى. (ت: ١١٥٨هـ). موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون و العلوم، تح: على دحروج، نقل النص الفارسى إلى العربية: د. عبدالله الخالدى. بيروت: مكتبة لبنان ناشرون.

الجاحظ، عمرو بن بحر بن محبوب. (١٤٢٣). البيان والتبيين. بيروت: مكتبة الهلال.

الحصنى، تقى الدين الحصنى. (بى تا). دفع شبه من شبه وتمرد. رياض: الناشر مكتبة ابن تيمية، الرياض.

حلمى، مصطفى محمد. (١٤٢٦). منهج علماء الحديث والسنة فى أصول الدين. بيروت: دارالكتب العلمية.

الحمد، محمد بن إبراهيم بن أحمد. (بى تا). مصطلحات فى كتب العقائد. قاهره: دار ابن خزيمة، القاهرة.

خالد بن منصور. (١٤٣٦). منهج الإمام جمال الدين السمررى فى تقرير العقيدة، رساله ماجستير، قسم العقيدة والمذاهب المعاصرة، كلية أصول الدين، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية.

الخطابى، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب البستى، الغنية عن الكلام وأهله.

الخفاجى، شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر المصرى. (١٠٦٩هـ). حاشية الشهاب على تفسير البيضاوى، المُسمّاة: عناية القاضى وكفاية الرضى على تفسير البيضاوى. بيروت: دار صادر.

الرازى، أبو عبدالله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين. (١٤٢٠). التيمى الرازى الملقب بفخر الدين الرازى خطيب الرى (المتوفى: ٦٠٦هـ)، مفاتيح الغيب = التفسير الكبير. چاپ سوم، بيروت: دار إحياء التراث العربى.

الرازى، فخر الدين محمد بن عمر بن الحسين الرازى. (١٩٨٦). الأربعين فى أصول الدين، تح/ أحمد حجازى السقا. قاهره: مكتبة الكليات الأزهرية.

الزمخشري، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جارالله (ت: ٥٣٨هـ). (١٤٠٧). الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، چاپ سوم، بيروت: دارالكتاب العربى - بيروت.

دهقانى تفتى، محسن؛ مدرس زاده، زهراسادات و معماريان، غلامحسين. (١٤٠٠). «ريشه يابى الكوى معماری مسجد بود تبريز». دوفصلنامه معماری ايرانى. شماره ٩، ٢٣-٥.

السيوطى، جلال الدين. (بى تا). صون المنطق والكلام عن فنى المنطق والكلام، تح/ على سامى النشار، وسعاد على عبدالرازق، قاهره: مجمع البحوث الإسلامية.

الشرىف الجرجانى، على بن محمد بن على الزين (المتوفى: ٨١٦هـ). (١٤٠٣). كتاب التعريفات. بيروت: دارالكتب العلمية.

الشعراوى، محمد متولى. (١٩٩١). تفسير الشعراوى - خواطرى حول القرآن الكريم، الناشر: أخبار اليوم.

الشهرستانى، محمد بن عبدالكريم بن أبى بكر أحمد. (١٤٠٤). الملل والنحل، تح: محمد سيد كيلانى. بيروت: دارالمعرفة.

صليبا، كمال. (بى تا). المعجم الفلسفى، مصر: المكتبة الشاملة.

الطليحى، إسماعيل بن محمد بن الفضل بن على القرشى التيمى الأصبهانى، (ت: ٥٣٥هـ). (١٤١٩). الحجّة فى بيان المحجّة وشرح عقيدة أهل السنة، تح: محمد بن ربيع بن هادى عمير المدخلى، چاپ دوم، دارالراية، السعودية / الرياض.

الطوفى، سليمان بن عبد القوى نجم الدين الحنبلى. (١٩٨٧). علم الجدل فى علم الجدل، تح: فولفهارت هاينريشس، چاپ: اول، بيروت: لجنة المستشرقين الألمانية.

عبدالكریم یونس الخطیب. (ت: بعد ١٣٩٠هـ). التفسیر القرآنى للقرآن، الناشر: دار الفكر العربى - القاهرة.

الغزالى، أبو حامد محمد بن محمد الغزالى الطوسى (المتوفى: ٥٠٥هـ). (بى تا). إحياء علوم الدين. بيروت: دار المعرفه.

الفارابى، أبونصر. (٢٠١٢). الرسائل الفلسفية الصغرى، شرح رسالة زينون الكبير اليونانى، تح/ عبد الأمير الأعسم، دار التكوين.

فودة، الأدلة العقلية على وجود الله بين المتكلمين والفلاسفة - دراسة مقارنة.

كرم، يوسف. (١٤٣٠). الطبيعة وما بعد الطبيعة. بيروت: مكتبة الثقافة الدينية.

الهيتمى، أحمد شهاب الدين بن حجر المكى. (بى تا). الفتاوى الحديثية لابن حجر الهيتمى. چاپ دوم، قاهره: الناشر/ مصطفى الحلبى.